

УДК 008:24:34:39:94(477)

В. О. Радзієвський

ПРАВОСЛАВНА СУБКУЛЬТУРА В УКРАЇНІ У 1941–1945 рр.

В статті здійснено спробу проаналізувати малодосліджену проблему православної субкультури у 1941-1945 рр. Ця проблема повстала у зв'язку з суспільними трансформаціями і потребує належного дослідження, зокрема, у історичному контексті. Автор порушує питання необхідності осмислення цього важливого соціокультурного явища у історичному вимірі та значення і осмислення підвищення місця і ролі православної субкультури в період Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: культура, православ'я, субкультура, війна, духовність, Велика Вітчизняна війна.

Історичний досвід доводить, що у складні часи значна кількість населення звертається до релігійних надбань своїх предків. У період Другої Світової війни на теренах СРСР відбулися суттєві зміни у соціальному й релігійному житті (відкриття церков, монастирів і окремих церковних закладів, відновлення патріаршества тощо). Водночас, на думку деяких дослідників (В. Король, В. Ципін та ін.), підвищився рівень релігійності та релігійної культури у широких мас населення.

Необхідно зазначити, що Україна завжди відігравала особливу роль у європейській історії, культурі та політиці, одним з підтверджень цього є Друга Світова війна. СРСР не зміг би перемогти у Великій Вітчизняній війні, якщо б не патріотизм та самовідданість мільйонів українців. Причому важливу роль відіграла не лише потужна матеріальна база України [9], але і щирий патріотичний духовний настрій та кадровий потенціал українців. "Кожен сьомий воїн Радянської Армії був з України, близько 300 представників нашої держави були у числі вищого командного складу збройних сил" [1, с. 319-320]. Значний відсоток українців був не лише у керівництві збройних сил, але і на багатьох відповідальних посадах у тилу. Тому не дивно, що і більшість православного духовництва в СРСР мала українське походження. У 1941-1945 рр. Україна була серцем православної субкультури СРСР (православ'я століттями було важливою частиною культури, але у радянський час, при утисках та переслідуваннях від комуністичної влади, православ'я виступало позитивною, культуротворчою субкультурою, окремою духовністю на фоні домінуючої офіційної комуністичної ідеології). Так, на Україні наприкінці війни було 7547 храмів, а, наприклад, на Далекому Сході їх практично не було (на Камчатці, Сахаліні, Чукотці та Колимі не було жодної церкви). У значній мірі українській менталітет, цінності та традиції мірою культурно-історичних реалій пов'язані з православною вірою, а різні (переважно прогресивні) субкультури розвивались в Україні.

Мета статті – проаналізувати актуальні особливості рефлексії православної духовності, ключові позиції народної моралі у дискурсі суперечливих та недостатньо досліджених питань культури та релігійного розвитку у період Великої Вітчизняної війни.

Україна і українська культура у 1941-1945 рр. викликала інтерес у багатьох вчених (А. Айсфельд, А. Дудніченко, О. Іванов, М. Коваль, В. Король, О. Лисенко, П. Медведок, В. Поліщук, О. Потильчак, О. Салата, А. Чайковський та ін.) [1-14]. У традиційній духовності чимало вчених (В. Король, О. Потильчак, О. Салата та ін.) [1-10], вбачають одне з вагомих джерел моралі, правди та справедливості. До питань субкультур зверталось чимало науковців (Ю. Александров, О. Багреєва, О. Корякіна, В. Пирожков, Г. Синіцина, О. Старков, В. Тулегенов, Г. Хохряков та ін.). Проте тема субкультур в Україні у 40-х рр. ХХ ст. не знайшла належного ґрунтового висвітлення. Хоча окремі субкультури в Україні у 40-х рр. ХХ ст. і досліджувались вітчизняними вченими (В. Король, О. Салата та ін.) [1;2;4;5;6;9;10;13;14], проте не окремо, а лише у контексті культури того періоду. Православ'я традиційно відіграло важливу роль у вітчизняній історії та культурі, але у період панування марксистсько-ленінської ідеології, особливо у періоди воєнничого атеїзму, православ'я було іноді відносно невеликою конструктивною, культуротворчою субкультурою, яке зберігало духовні здобутки народу та чия духовна позиція суттєво відрізнялась від ідей КПРС.

Важливо наголосити, що період 1941-1945 рр. являє собою значну прогалину у галузі субкультурології [5;6;7;8], а чимало дослідників субкультур [4;5;7;11] вже традиційно обмежують свої наукові розвідки переважно по колу осіб (дослідження по колу осіб як певних специфічних груп – підлітків, молоді, носіїв окремих професій тощо). Проте, дослідження та ранжування по колу осіб є більш широким, ніж дослідження за віковими (діти, підлітки) або професійними (субкультури юристів, фінансистів тощо) чи аматорськими (музичні та інші уподобання) ознаками чи особливостями. Тому питання хронології постає актуальним крізь призму потреби подальшого вивчення, аналізу та розвитку теорії та історії субкультур.

Виклад основного матеріалу. У парадигмі сучасного гуманітарного розвитку традиційні цінності та субкультури (у тому числі релігійні) є одними із важливих понять не лише у культурології, а й у багатьох науках (соціологія, філософія, право, історія тощо), а тому вони є значним явищем у багатьох соціокультурних та етнокультурних процесах, є чинником соціогуманітарного розвитку. Субкультури є невід'ємною складовою та своєрідною рефлексією нашого культурно-історичного процесу. Збереження традицій та історичної пам'яті завжди було важливо, але особливу роль це мало у доленосні історичні часи. Класовий підхід не завжди міг сприяти патріотизму та народному героїзму. Мав рацію О. Довженко, що недоречно "вчити класом", потрібні знання своєї, української історії [3, с. 87] і культури, а тому необхідно віддавати належну увагу і традиційній духовності і розумовому розвитку. Недарма А. Гітлер же неодноразово виступав за заборону інтелектуального та духовного розвитку окупованих народів. Українців

він, у зухвалій неправді та безсоромній інформаційній брехні [8], зараховував до “родини кроликів”, які “будь-яке знання, дане їм, у кращому випадку перетворює на напізнавання” [3, с. 184].

Гітлер неодноразово обстоював позицію, що “Принципова лінія для нас абсолютно зрозуміла – цьому народу не треба давати культуру” [3, с. 184]. 11.04.1942 р. фюрер уточнив позицію, наголосивши, що “жоден учитель не повинен приходити до них... Якщо росіяни, українці, киргизи та інші навчатися читати і писати, то нам це лише зашкодить” [3, с. 184]. Який би не був жорстокий і жадливий радянський диктат, але ліквідацію неписьменності та підвищення (хай і недолуге та своєрідне) культури більшовицької ідеології все-таки дозволяли. Для Гітлера, було важливим, “щоб інтелігентна українка замість того, щоб вчитися на Україні, виробляла у Німеччині детонатори” [3, с. 324]. Окупаційний фашистський режим був антинародним, антидуховним та антиправославним. Так, “серед німців, – зауважував фюрер, – спостерігається прагнення зберегти місцевому населенню їх власні звичаї, традиції у повсякденному житті і навіть деякі спроби підняти життєвий рівень. Це повинно бути категорично заборонено” [3, с. 143].

Православна духовність у 20-40-х рр. ХХ ст., в умовах радянських репресій, отримала сталі ознаки субкультури (відпаліть, замкненість, відстороненість, своя система цінностей тощо). Після жовтневої революції 1917 р., вперше лише 4 вересня 1943 р. у Кремлі Й. В. Сталін (разом з В. М. Молотовим і Г. Г. Карповим, майбутнім головою Ради у справах церкви при Раднаркомі) зустрівся з керівництвом православної церкви СРСР: митрополитами Сергієм та Олексієм і митрополитом Київським Миколою.

Складними були умови повернення православної церкви зі своєрідного підпілля, перетворення її на вагоме джерело патріотичного виховання. Церковними діями було отримано згоду від Сталіна на проведення Архієрейського собору та обрання патріарха, повернення храмів і частини репресованих священнослужителів і т.д. Як пише Швечіков О.М., з 1941 по 1951 рр. число зареєстрованих православних парафій зросло майже в 5 разів і склало приблизно 14,5 тис., кількість монастирів досягла 89 (з 4,6 тис. ченців) [1]. Для порівняння: до жовтня 1917 р. Руська Православна Церква мала 48 тисяч парафіяльних храмів, близько 25 тис. каплиць, більше 100 тис. священнослужителів, з яких близько 130 архієреїв, 35 тис. парафіяльних шкіл, 58 духовних семінарій, 4 духовних академії. А, як зазначає Швечіков О.М., на території СРСР (без приєднаних напередодні війни Західних областей України і Білорусії) на початок 1941 р. було лише трохи більше 100 діючих храмів, а тільки в 1936 і 1937 роках було заарештовано більше 70 єпископів та знищено понад 50 тис. священнослужителів. Знаковим стало прийняття митрополитом Сергієм у 1943 р. титулу “Патріарх Московський і всея Русі” (патріарха Тихона звали патріарх “Московський і всея Росії”).

Слово “Русь” нагадувала про Київську державність, а глибше – особливу, доленосну роль, велике значення і місію України і українців у роки війни та у історії СРСР у цілому. Можна казати, що СРСР як держава була б неможлива без України, а перемога у війні без українців була б неймовірною.

Місцезблуститель патріаршого престолу митрополит Сергій (Старгородський) вже 22 червня 1941 р. звернувся з посланням до “Пастирів та вірних Христової Православної Церкви”, проголосивши про благословення Небесної церкви на народний подвиг. Він, задував Олександра Невського, Дмитра Донського та інших численних захисників Батьківщини. Жорстокість окупантів (лише у Бабиному Яру загинуло 100 тисяч осіб, а “на окупованих землях України в 1941-1944 рр. було знищено приблизно 1,8 млн радянських військовополонених” [1, с. 352-353], загарбники вивозили тисячі дівчат та юнаків, мільйони тонн зерна, численні матеріальні цінності і навіть родючі чорноземи. Чимало людей, які не симпатизували сталінській диктатурі змушені були, обираючи між двох неприємностей (фашисти чи комуністи), обирати позицію спільної боротьби проти лютих фашистських загарбників. У православних храмах служили молебни за перемогу СРСР і збирали кошти (у Фонд оборони віруючими було внесено понад 300 млн. руб.); на церковні кошти в СРСР була створена ескадрилья Олександра Невського та танкова колона Дмитрія Донського.

Не по-більшовицьки “Товариші”, а по-православному – “Брати і сестри!” (і навіть більш смиренно – “Брати і сестри! До вас звертаюсь я, друзі мої”), – казав Й.В. Сталин 3 липня 1941 р. у зверненні до громадян СРСР. З часом, у митрополита Сергія домінуватиме ідея, що “Не свастика, а Хрест покликаний очолити нашу християнську культуру, наше християнське проживання”. При цьому, у Православній Церкві завжди особливе місце займала Україна, а у часи II Світової війни діяльність не лише українців у цілому, а й окремих українських діячів заслуговує на особливу увагу. Так, наприклад, митрополит Київський Микола (Ярушевич) неодноразово був у епіцентрі бойових дій, здійснював богослужіння біля місцевості, де проходили запеклі бої. У 1943 р. за редакцією митрополита Київського Миколи (Ярушевича) було видано збірник документів “Русская Православная Церковь и Великая Отечественная война”. Знаковим було й те, що 4 лютого 1945 р. саме митрополит Київський дав щойно обраному патріарху всея Русі Олексію I куколь і виголосив патріотичну промову.

Досліджуючи часи Великої Вітчизняної війни (особливості панування чужинських стереотипів, моделей життя, привнесених цінностей тощо), важливо чітко розмежувати поняття: “субкультура” (може бути позитивною), контркультура (у її протистоянні з панівною, домінуючою, переважно традиційною культурою), квазікультура (як набір певних сурогатів) та антикультура (переважно як войовниче беззаконня з відвертим деструктивним початком) тощо. Проте, розмежовуючи суб-, контр-, інфра-, анти-, альтер-, а-, квазі-, тощо культури, роз’єднання може подаватись не на примітивному, а на ґрунтовному науковому рівні при всебічному аналізі, не дивлячись на інваріанти у їх визначеннях та контраверсійність у підходах.

З духовної позиції, якою була для СРСР II Світова війна: справедливою чи ні? Загарбницькою чи священою? У 1939 р. СРСР постає майже (практично) союзником нацистської держави, а вже у 1941 р. – її жертвою. Важливою ми вважаємо думку проф. В.Ю. Короля: “17 вересня 1939 р., коли радянські війська

увійшли на землі Польської держави, Українська РСР, яка перебувала у складі Радянського Союзу, фактично вступила у Другу світову війну” [1, с. 321]. СРСР захищав свої інтереси, для нашого народу війна була справедливою і священною. Але недолуга та самовпевнена політика керівництва СРСР по відношенню до фашистської навали призвела до трагедії. Сталін, зокрема за спогадами А. Мікояна, був впевнений, що Гітлер може напасти не раніше літа 1942 р. [1, с. 322]. Тому після динамічного наступу німецьких військ, масового вбивства наших людей, значна кількість мирного радянського населення, особливо відчуваючи неспроможність офіційної радянської влади, зупинити страшну навалу, змушено було звернутись лише до традиційних цінностей, серед яких особливе місце займала православна духовність [4]. Тисячу років, – починаючи з часів князя Аскольда, княгині Ольги, а ще більше після 988 р., – християнство посідало важливе місце у автохтонного населення Русі-України. Важко не погодитись з академіком П.П. Толочко у тому, що ще в Київській Русі у X-XIII ст. “основою світоглядного і морального розвитку давньоруського суспільства X-XIII ст. було все ж таки православне християнство” [10, с.106].

Релігійний чинник мав певне значення навіть у часи диктатури войовничого атеїзму. Перепис населення 1937 року засвідчив, що більшість населення СРСР вважали себе віруючими. (57%). Перемогти у війні, крім багатьох інших умов, допомогла і традиційна релігійна віра. Архетипи українців 40-х рр. XX ст. повертали наших людей до духовного спадку їх дідів, прадідів та прапрадідів. Щоправда, окремо треба виокремити Західну Україну, де значне місце довгий час посідала греко-католицька традиція та інша специфіка. Як зазначали Я.Тимченко і В.Гонтар, на Західній Україні радянські емісари часто поводитись нетактовно і навіть жорстоко, – з вересня 1939 р. і “до приходу німців НКВС встиг “переламати” долі понад 420 тисяч осіб” [1, с. 349], а “із 108 тисяч осіб, заарештованих в 1939-1941 роках у західних областях України та Білорусі, мабуть, не вижив ніхто” [1, с. 350]. Тому “західні українці йшли в УПА і дивізію СС “Галичина”, служили у допоміжних німецьких частинах і в кінці війни намагались тікати на Захід” [1, с. 351]. Більшість українців мужньо воювали і, за свідченнями багатьох джерел [1, с. 319-366], з шаную і повагою відносились до церкви.

Серед основних субкультур. які домінували у час II Світової війни, у період нацистського засилля, були ще й професійні субкультури (переважно в урбанізованому середовищі, але не лише у ньому), була розвинена (особливо у окремих великих містах: Одеса, Київ та ін.) кримінальна субкультура; основні соціальні субкультури (при всіх непростих особливостях того періоду) також існували (були бідні, навіть жебраки та безхатченки, були й заможні, включаючи не лише поневолювачів, але і незначний прошарок нашого місцевого населення), окремо стояли особливості культурного (субкультурного) розвитку деяких релігійних та національних спільнот, але православ'я мало особливе значення.

Серед питань “спірних” субкультур особливе місце посідає відносно малодосліджена (В. Щур, І. Трухін та інші) конфліктна субкультура (чи субкультура конфлікту) [4;5;6;7;8;11]. У період військових дій ця субкультура конфлікту значно збільшується (іноді у рази і порядки), маючи значні умови та причини для власного підживлення та посилення. Це видно на прикладі і Великої Вітчизняної війни, коли конфліктна субкультура мала свої лінії, моделі, варіанти та аспекти протистояння. Саме конфліктне протистояння відбувалось на масовому, груповому, індивідуальному та внутрішньому (певне роздвоєння у багатьох осіб, невизначеність як краще діяти, боротьба мотивів та бажань тощо) рівнях [11]. Якщо брати масовий рівень конфліктної субкультури, то треба зазначити протистояння сталінського та нацистського режимів, українського народу і цих режимів, окупантів та окупованих, дві армії, різні партизанські рухи (більшовицькі, націоналістичні та ін.), різні стереотипи, системи цінностей та моделі поведінки, гострі соціальні та національні протиріччя (до смертельного бою на знищення), класово-партійні та цивілізаційні протистояння. На груповому рівні при прискіпливому дослідженні можна виокремити чимало груп, їх інтересів та боротьбу за них (верстви і прошарки, релігійні та світоглядні спільноти, “нові” та “старі” соціальні слої (в'язні та полонені, перебуваючі у трудових та концентраційних таборах, різні селяни та робітники і т.д.) [5;6]. Саме релігія сприяла зменшенню ризику розвитку “війни всіх проти всіх”.

Протидія та дія конфліктної субкультури на індивідуальному рівні мала місце практично скрізь: від самого суспільного низу (безробітні та злодії) до самої тогочасної “гори” (наприклад, протистояння на рівні Кох і Розенберг тощо) [3;9;11;12;13;14]. З субкультурою конфлікту тісно переплітається субкультура аномії [2;5;6;11;12;13]. Наявність кримінальної субкультури у протиставленні до традицій та конструктивного православного світогляду у період цієї Великої війни ні у кого не викликає здивування та заперечень.

Як перспективне історичне дослідження постає питання розробки, вдосконалення, систематизації та класифікації субкультур [5;6]. Для цього зручно зробити деякі порівняння та аналогії. Час Великої Вітчизняної війни – це не репрезентативний час для дослідження субкультур, кращою є аналогія зі Скіфією, з її трьома варнами (згадаємо радянську соціальну структуру – робітники, селяни і трудова інтелігенція) або індійські чотири варни (більш досконала, але занадто консервативна система). Нікого у сучасному цивілізованому суспільстві ми не будемо порівнювати з брахманами, а тим більше з шудрами. Ми беремо лише схему, загальні принципи). Якщо на початку XX ст. в Індії, крім чотирьох варн, нараховували близько трьох тисяч каст [6, с.139], то логічно провести умовну (!) паралель між великими соціальними стратами та варнами (варни пов'язані з походженням, а соціальний успіх і місце у західній цивілізаційній ієрархії залежить, насамперед, від праці та розуму) та, відповідно, між кастами та субкультурами. В умовах Індії, кожна каста – це своєрідна субкультура, проте у Європі немає такої замкненості (а становість та “визначеність від народження” давно пішли у минуле), бо є демократія та свобода вибору. На окреме дослідження заслуговують різні релігійні, розважально-виробничі і розважально-досугові субкультури, які хоча і не набули значного поширення в Україні у 1941-1945 рр., проте викликають інтерес у наш час.

Особлива тема – гастрономічна культура Великої Вітчизняної війни. Варті дослідження про різні експерименти щодо примарних спрб “покращення” людини (різний раціон для різних у соціальному і національному плані людей обґрунтовувався нацистськими ідеологами), “трансформації” людської тілесності (звідки жажливі досліди у концентраційних та інших таборах, у спеціальних лабораторіях тощо, з “перевтіленням” і використанням людського “матеріалу”, включаючи виготовлення з нього різноманітних предметів особистої гігієни). Таке насилля над природою завжди визивало духовний супротив і протест церкви.

28 листопада 1943 р. була прийнята “вимушена” постанова Раднаркома № 1325 “Про порядок відкриття церков”. Радянський уряд, враховуючи народні традиції та історичне і культурне надбання, змушений був у 1944–1947 рр. передати православній церкві 1270 храмів (на 01.01.1948 р. діючих православних церков було 14 329, а на 01.01.1949 г. православна церква в СРСР мала вже 14 477 храмів, у яких правили служби). Традиційна духовність відходила від принизливого стану пригніченої субкультури.

Справжня сила народного духу, народний патріотизм, українська щирість та самовідданість, любов до своєї землі, родини і Батьківщини майже нічого не мали спільного зі сталінськими закликами, більшовицькими стереотипами та вузькими класовими моделями розвитку. Сталін це зрозумів і звернувся до народного коріння – до традиційної духовності, до героїчних історичних прикладів народного духу. Призивати воювати за партію і вождя було неефективним, що засвідчили й перші місяці поразок. У 1943–1949 рр. відбувалось часткове повернення до традиційних цінностей, але це “змушене” відродження було недовгим. Тоталітарний режим не відразу, але повернувся до войовничого атеїзму та антинародних ідеологем, змінюючи ідеологічний модус і знову беручи на озброєння репресії, насилля і утопічний більшовицький вектор розвитку [4; 5; 6].

Звернення до народних витоків, до святих і близьких ідеалів дідів та прадідів, до захисту рідної домівки та свого ближнього стали надійним та вагомим, зрозумілим і ясним джерелом не партійної пропаганди, а народної свідомості та людського самозахисту. У цьому індивідуальному самоусвідомленні православна духовність та основні (переважно конструктивні) субкультури посідали не останнє місце. Мав рацію В. Астаф'єв: “Якби нами керували і командували тільки політвідділи, ми б програли війну за півтора місяці” [3, с. 69]. Не буде перебільшенням зауважити, що сталінська ідеологія прогнала війну, а у священній, антифашистській війні перемогли християнська мораль і свідомість, традиційна культура і духовність. Проблеми духовності в українській культурі у 1941–1945 рр. відносяться до малодосліджених й контраверсійних. Значення традиційних цінностей у роки II Світової війни, зокрема роль і місце християнської віри та моралі, враховуючи їх актуальність, відносну наукову новизну, важливість для патріотичного виховання та наукову рефлексію, заслуговують на подальше вивчення у ґрунтовному, всебічному, неупередженому і справді щирому та об'єктивному науковому дискурсі.

Джерела та література

1. Історія України : Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В. Ю. Короля. – К. : ВЦ “Академія”, 2002. – 448 с.
2. Король В. Ю. Історія України : навч. посіб., 2-ге вид., доп. / В. Ю. Король. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 496 с.
3. Кучер В.І., Потільчак О.В. Україна 1941–1945: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / Кучер Володимир Іванович, Потільчак Олександр Валентинович. – К.; Біла Церква: ТОВ “Білоцерковдрук”, 2011. – 368 с.
4. Радзиевский В. А. Избранные произведения к 1025-летию Крещения Руси / В. А. Радзиевский. – К. : Издательство “Логос”, 2013. – 248 с.
5. Радзиевський В. О. Нотатки з субкультури аномії : монографія / В. О. Радзиевський. – К. : Вид-во “Логос”, 2012. – 368 с.
6. Радзиевський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології : монографія / В. О. Радзиевський. – К. : Видавництво “Логос”, 2013. – 276 с.
7. Радзиевський В. О. Фітокультура та антианомія як елемент субкультури в ритуалах Середньовічної Русі: нотатки до фітокультурології та юридикокультурології : монографія / В. О. Радзиевський. – К. : НАККІМ, 2011. – 228 с.
8. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941 - 1944 рр.) : монографія / О. О. Салата ; Донецький національний ун-т. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 361 с.
9. Салата О. О. Внесок України у зміцнення матеріально-технічної бази СРСР у період оборонних боїв (22 червня - грудень 1941 р.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.О. Салата. – К., 2004. – 222 арк.
10. Толочко П. П. Київ і Русь : вибр. тв. 1998–2008 / П. П. Толочко. – К. : ВД “Академперіодика”, 2008. – 348 с.
11. Трухин И. А. Прихотливые тропы современной морали. Монография / И. А. Трухин. – К. : ЦУЛ, 2007. – 464 с.
12. Чайковський А. С. Айсберг : з історії органів внутр. справ і держ. безпеки України / Анатолій Чайковський. – К. : Парламент. вид-во, 2013. – 703 с.
13. Чайковський А.: “Бандера и Шухевич были агентами гитлеровских спецслужб, и этим все сказано” / А. Чайковський // Бульвар Гордона – № 2 (246), 12 января 2010.
14. Чайковський А. С. Невідомі війни : партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика / А. С. Чайковський. – К. : Україна, 1994. – 256 с.

Радзиевский В. А. Православная субкультура в Украине в 1941–1945 гг.

В статье осуществлена попытка проанализировать малоисследованную проблему православной субкультуры в 1941–1945 гг. Эта проблема возникла в связи с общественными трансформациями и подлежит должному исследованию, в частности, в историческом контексте. Автор касается необходимости осмысления этого социокультурного явления в историческом измерении и осмысления повышения значения и роли православной субкультуры в период Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: культура, православие, субкультура, война, духовность, Великая Отечественная война.

Radzievskiy V. O. Orthodox subculture in Ukraine in 1941-1945

The problem of Orthodox subculture in 1941-1945 is analyzed in the article. The problem become relevant due to social transformations and requires research in the field of education. The author underlines the necessity of comprehension of these sociocultural phenomena in historical dimension and increase understanding of the importance and role of Orthodox subculture in the Great Patriotic War.

Keywords: culture, orthodoxy, subculture, war, spirituality, Great Patriotic War.

УДК: 94:314.743(477)"1945/1952"

В. Г. Бондаренко

“ТРЕТЯ ХВИЛЯ” УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ І ВІЛЬНОКОЗАЦЬКИЙ РУХ У 1945–1952 рр.

У статті досліджується український вільнокозацький рух, як частина української післявоєнної еміграції. Проаналізовано вплив “третьої хвилі” української еміграції на формування особливостей організацій Вільного козацтва у післявоєнний період. Вивчено спільні риси та відмінності діяльності вільнокозацьких осередків у міжвоєнний період та після Другої світової війни. Розглянуто позицію американського істеблішменту щодо діяльності та завдань української еміграції.

Ключові слова: український вільнокозацький рух, українська еміграція, табори переміщених осіб, репатріація, українська діаспора.

Наслідком поразки нацистської Німеччини та її союзників у Другій світовій війні стали докорінні зміни у міжнародній ситуації. Розкол світу на дві ворогуючі системи, встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, винахід ядерної зброї, початок “холодної війни” вплинули на український національно-визвольний рух. Після відновлення радянського режиму на звільнених Радянською Армією територіях, боротьба ОУН-УПА продовжувалася до середини 50-х рр. ХХ ст. Значна частина учасників українського руху, військовополонених, примусових робітників та вояків колабораціоністських формувань опинилися за межами України. Вони склали нову хвилю української еміграції, яка одержала назву “третья хвиля” української еміграції. У російській історіографії це явище одержало назву “другої хвилі” радянської еміграції, але вони поширюють це явище на всіх радянських громадян та повторних емігрантів які відмовилися повернутися до СРСР після Другої світової війни. На еміграції виникали або відновлювалися різноманітні громадсько-політичні організації та рухи. Відновив свою діяльність після Другої світової війни і вільнокозацький рух. Українське Вільне козацтво продовжує існувати в українській діаспорі. Після відновлення незалежності України у 1991 р. вільнокозацькі осередки почали діяти і на теренах сучасної держави. Особливості “третьої хвилі” української еміграції позначилися і на українському вільнокозацькому русі, а значний досвід набутий після Другої світової війни необхідно використати і в роботі сучасних козацьких організацій.

Зазначимо, що гостра заполітизованість теми та відсутність доступу до архівних джерел несприятливо впливають на вивчення її радянськими істориками до кінця 80-х рр. ХХ ст. Все ж таки окремі радянські історики вивчали репатріацію радянських громадян після війни та виникнення нової еміграції. У збірнику присвяченому радянсько-французьким відносинам згадувалося і про угоду з Францією про репатріацію та проблеми її проведення [1]. Радянські вчені, досліджуючи долю військовополонених та остарбайтерів, певну увагу приділяли і їх поверненню до СРСР [2-4]. Незважаючи на заангажованість, увагу дослідників привертає монографія М. Павленка, у якій не тільки розглядається політика СРСР та союзних держав щодо репатріації але і дається характеристика нової хвилі української еміграції [5]. Таким чином, радянські історики не зробили значного внеску у вивченні “третьої хвилі” української еміграції.

У 50–80-х рр. ХХ ст. історію нової хвилі української еміграції почали досліджувати історики української діаспори. Безпосередні учасники подій намагалися оцінити чисельність, соціальний склад країни поселення та особливості цієї хвилі української еміграції [6; 7]. Детально вивчалася діяльність українських політичних партій у 1945-1952 рр. та їх вплив на еміграцію і відношення з урядами зарубіжних країн [8]. Найбільш фундаментальною та ретельною працею була монографія В. Маруняка, у якій незначний за обсягом сюжет був присвячений УВК у 1945-1952 рр. [9]. Західна історіографія, аналізуючи долю колабораціоністських збройних формувань після війни, звертала увагу на проблеми репатріації, життя у таборах переміщених осіб, утворення нової хвилі антирадянської еміграції [10; 11]. Таким чином, зарубіжна українська і західна історіографія зробили певний поступ у дослідженні проблеми, хоча мали певні недоліки серед яких – обмежена джерельна база і певна заідеологізованість.

Наприкінці 80-х рр. стали доступними для дослідників раніше закриті архіви. З'явився доступ до документів радянських репатріаційних органів, дипломатичних установ, органів державної безпеки. Одним з перших проблему почав досліджувати російський дослідник В. Земсков. Цікавий статистичний матеріал у його працях є і про українську еміграцію [12]. Серед російських істориків, які залишаються на позиціях радянської історіографії, необхідно зазначити О. Шевякова [13]. К. Александров відомий дослідник колабораціонізму дослідив проблеми репатріації та зародження післявоєнної еміграції. Причому, головну увагу звернув на примусову репатріацію козацьких колабораціоністів [14]. Підсумовуючи зазначимо, що російська історіографія багато уваги приділила репатріації радянських громадян і значно менше